

FORTYFIKACJE NA DAWNYCH MAPACH

Instytut Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk
Zespół Historii Kartografii

Komitet redakcyjny
Beata Konopska (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie)
Dorota Kozłowska (Instytut Historii Nauki PAN)
Radosław Skrycki (Uniwersytet Szczeciński)

Redaktor naukowy
Radosław Skrycki

Recenzentka
dr hab. Beata Konopska, prof. UMCS

Opracowanie redakcyjne, korekta
Michał Gierke

Skład i łamanie
Renata Sarna

Wydawnictwa IHN PAN
Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa
e-mail: ihn@ihnpn.pl

© by: IHN PAN & Authors

ISSN: 0138-0850

ISBN: 978-83-965210-9-5

Warszawa 2024

SPIS TREŚCI

<i>Bogusław Dybaś</i> Relacja między fortyfikacjami i ich kartograficznymi przedstawieniami na przykładzie nowożytnych planów Torunia	5
<i>Anna Pastorek</i> Dunkierka i Fort Mardijk w latach czterdziestych XVII wieku na mapach ze zbiorów Rijksmuseum w Amsterdamie	33
<i>Radosław Skrycki</i> Twierdza jako atrybut aspiracji kolonialnych. Przykład Brandenburgii-Prus 1680–1721	55
<i>Robert Klimek</i> Mapy Józefa Naronowicza-Narońskiego jako źródło do poznania lokalizacji zaginionych strażnic krzyżackich	71
<i>Ewa Krzyżanowska-Walaszczyk</i> Forteca w Zbąszyniu jako część historycznego krajobrazu kulturowego	93
<i>Jakub Kuma, Zdzisław Noga, Jakub Zygański</i> Powstanie, rozwój, dekompozycja i renesans Twierdzy Zamość w cyfrowej odsłonie Atlasu historycznego miast polskich	129
<i>Lucyna Szaniawska</i> Szerokie pole działania inżynierów wojskowych w XVII wieku ze szczególnym uwzględnieniem opracowania map	165
<i>Allaksei Adamowich</i> Mapa radziwiłłowska jako źródło dla prezentacji terytorium Wielkiego Księstwa Litewskiego na mapie Europy Willema Blaeu'a (1608)	189
<i>Mikołaj Volkau</i> Wizerunki miejscowości na mapie Wielkiego Księstwa Litewskiego z 1613 roku	213
<i>Ilya Andreyeu</i> Ślad augsburski mapy ściennej Wielkiego Księstwa Litewskiego	227

CONTENTS

<i>Bogusław Dybaś</i> The relationship between fortifications and their cartographic representations on the example of early modern plans of Toruń	5
<i>Anna Pastorek</i> Dunkirk and Fort-Mardijk in the 1640s on maps from the collection of the Rijksmuseum in Amsterdam	33
<i>Radosław Skrycki</i> The Fortress as an Attribute of Colonial Aspirations: The Example of Brandenburg-Prussia 1680–1721	55
<i>Robert Klimek</i> Józef Naronowicz-Naroński's maps as a source of knowledge location of the lost Teutonic watchtowers	71
<i>Ewa Krzyżanowska-Walaszczyk</i> Zbąszyń Fortress as a part of the historical cultural landscape	93
<i>Jakub Kuma, Zdzisław Noga, Jakub Zygański</i> The origin, development, decomposition and renaissance of the Zamość Fortress as presented in the digital version of the Polish Historical Towns Atlas	129
<i>Lucyna Szaniawska</i> The wide field of activity of military engineers in the 17 th century, with particular emphasis on the development of maps	165
<i>Allaksei Adamowich</i> The „Radziwiłł” map as a source for the presentation of the territory of the Grand Duchy of Lithuania on Willem Blaeu's map of Europe (1608)	189
<i>Mikołaj Volkau</i> Settlement icons on the map of the Grand Duchy of Lithuania of 1613	213
<i>Ilya Andreyeu</i> The Augsburg trace of the wall map of the Grand Duchy of Lithuania	227

Dunkierka i Fort Mardijk w latach czterdziestych XVII wieku na mapach ze zbiorów Rijksmuseum w Amsterdamie

Anna Pastorek

Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej

ORCID 0000-0002-9345-6300

anna_pastorek@wp.pl

Zarys treści: Położenie geograficzne Dunkierki w naturalny sposób sprzyjało prowadzeniu działalności pirackiej i kaperskiej. W pierwszej połowie XVII wieku określana była budzącym grozę mianem „gniazda kaprów”. Odegrała znaczącą rolę w wojnie osiemdziesięcioletniej (1568–1648) pomiędzy Hiszpanią a Republiką Zjednoczonych Prowincji. Szczególnie duże natężenie działalności kaperskiej przypadło na lata 1621–1646. W latach czterdziestych XVII wieku Holendrzy zintensyfikowali działania mające na celu wyeliminowanie zagrożenia ze strony Dunkierki. Było to trudne zadanie ze względu na ufortyfikowanie „gniazda kaprów”. Dunkierka posiadała fortyfikacje od strony lądu i morza. Prowadzone przez Holendrów corocznie blokady morskie nie przynosiły oczekiwanych efektów. Dopiero połączona operacja morsko-lądowa Republiki Zjednoczonych Prowincji i Francji doprowadziła do upadku Dunkierki w 1646 roku. W artykule, w oparciu o zachowane w zbiorach Rijksmuseum w Amsterdamie holenderskie, francuskie i niemieckie mapy z pierwszej połowy XVII wieku oraz literaturę przedmiotu, omówione zostały geograficzne i militarne uwarunkowania sukcesów, a następnie upadku Dunkierki.

Słowa kluczowe: mapa morska, XVII wiek, Republika Zjednoczonych Prowincji, Hiszpania, Dunkierka, Fort Mardijk, fortyfikacje

Położenie geograficzne Dunkierki w naturalny sposób sprzyjało prowadzeniu działalności pirackiej i kaperskiej. Leżąca w najwęższym punkcie Morza Północnego, tuż przy Cieśninie Kaletańskiej, otoczona niebezpiecznymi mieliznami, stanowiła znakomitą bazę morską do prowadzenia działań przeciwko żegludze handlowej. W XVII wieku Cieśnina Kaletańska była intensywnie uczęszczanym morskim szlakiem komunikacyjnym, przez który regularnie przechodziły statki z Mózr Bałtyckiego i Północnego na Ocean Atlantycki. Trudno było uniknąć potencjalnego spotkania z kaprami z Dunkierki. Droga okrężna (wokół Szkocji) umożliwiająca ominięcie Cieśniny Kaletańskiej była znacznie dłuższa, a warunki pogodowe panujące w tym rejonie często niekorzystne, co czyniło żeglugę mało opłacalną i ryzykowną.

W pierwszej połowie XVII wieku Dunkierka określana była budzącym grozę mianem „gniazda kaprów”. Odegrała znaczącą rolę w wojnie osiemdziesięcioletniej (1568–1648) pomiędzy Hiszpanią a walczącymi o niepodległość Północnymi Niderlandami (Republiką Zjednoczonych Prowincji). Szczególnie duże natężenie działalności kaperskiej przypadło na lata 1621–1646. Straty holenderskiego handlu i rybołówstwa były bardzo poważne. Istniało realne zagrożenie dla pozycji rosnącej w siłę Republiki Zjednoczonych Prowincji, aspirującej do miana światowej potęgi handlowej. W latach czterdziestych XVII wieku Holendrzy zintensyfikowali działania mające na celu wyeliminowanie zagrożenia ze strony Dunkierki. Było to trudne zadanie ze względu na ufortyfikowanie „gniazda kaprów”. Dunkierka posiadała fortyfikacje od strony lądu i morza. Część jej systemu obronnego tworzył położony kilka mil na zachód Fort Mardijk i wychodzący w morze Houten Wambuis. Prowadzone przez Holendrów corocznie blokady morskie nie przynosiły oczekiwanych efektów. Dopiero połączona operacja morsko-lądowa Republiki Zjednoczonych Prowincji i Francji doprowadziła do upadku Dunkierki w 1646 roku.

W niniejszym artykule – na podstawie zachowanych w zbiorach Rijksmuseum w Amsterdamie holenderskich, francuskich i niemieckich map z pierwszej połowy XVII wieku oraz literatury przedmiotu – omówione zostaną geograficzne i militarne uwarunkowania sukcesów, a następnie upadku Dunkierki w 1646 roku.

Dunkierkę założył w X wieku Baldwin III Flandryjski (ok. 940–962), który otoczył murami rybacką wioskę, gdzie Święty Eligiusz ufundował „kościół na wydmach”¹. Eligiusz to jeden z ważniejszych świętych VII stulecia – biskup Noyonu i Tournai, który poświęcił się ewangelizacji Fryzji i Flandrii. Spuścizną jego działalności były liczne świątynie powstałe na omawianych obszarach². Flamandzka nazwa miasta *Duinkerke* oznacza właśnie kościół na wydmiu.

W epoce nowożytnej Dunkierka była prosperującym miastem portowym, czerpiącym zyski z działalności kaperskiej. Sprzyjało temu położenie geograficzne oraz uwarunkowania polityczne i ekonomiczne, które trafnie scharakteryzował Lincoln Paine:

rywalizacja między Anglią, Republiką Zjednoczonych Prowincji Niderlandzkich, Francją i Hiszpanią uczyniły z kanału La Manche oraz okolicznych wód ponury korytarz XVII-wiecznego handlu, gdzie korsarze i kaprowie zagrażali wszystkim po równo, a błyszczące złoceniami okręty państwowe pojawiały się tylko raz na jakiś czas, by przypomnieć, kto tu rządzi. Jednak nieskuteczności królewskich flot wojennych wyraźnie

¹ E. Goodley, *Kondeusz Wielki. Życie Ludwika II Burbona księcia Condé*, Oświęcim 2016, s. 128.

² [C. Massini], *Historia kościelna czyli zbiór żywotów świętych pańskich w okręgu całego roku (...)*, t. XII: *Życia SS. Pańskich Zawierający*, tłum. W. Sierakowski, Kraków 1800, s. 1–12.

dowodzi ogromna liczba statków kupieckich, które w ciągu pięciu głównych konfliktów, czyli na przestrzeni mniej niż pół wieku, zniemacka zmieniały właścicieli³.

Kaperstwo (korsarstwo) było w świetle XVII-wiecznego prawodawstwa legalnym środkiem walki morskiej⁴. Nasilenie działalności flamandzkich kaprów, w tym Dunkierczyków, nastąpiło po zakończeniu rozejmu dwunastoletniego pomiędzy Hiszpanią a Republiką Zjednoczonych Prowincji (1621 rok). Począwszy od 1626 roku prowadzili oni działalność korsarską na znacznie większą skalę niż dotychczas – dotyczyło to zarówno użytych środków (liczba i wielkość jednostek kaperskich wychodzących w morze), jak i dużego zaangażowania w prowadzone działania. Port w Dunkierce został zamieniony w trudną do zdobycia twierdzę, co czyniło go niezwykle wartościową bazą nie tylko dla jednostek kaperskich, ale także dla królewskich okrętów wojennych⁵. Hiszpanie na różnych etapach wojny osiemdziesięcioletniej uderzali w handel morski Republiki Zjednoczonych Prowincji, próbując złamać w ten sposób jej upór. Tak jak w przypadku niemieckiej kampanii podwodnej przeciwko Wielkiej Brytanii w czasie II wojny światowej, wojna morska stała się konfliktem na wyczerpanie, w którym Holendrzy bardzo ucierpieli na skutek wypraw grabieżczych prowadzonych z Dunkierki. W latach dwudziestych XVII wieku Hiszpanie do zwalczania północnoniderlandzkiego handlu zaangażowali 20 królewskich okrętów wojennych, zbudowanych specjalnie w tym celu, oraz 60 prywatnych jednostek kaperskich. Korsarze płacili koronie 10% swoich zysków, a resztę dzielili między kapitana, załogę i właścicieli. Ich okręty, będące prototypami późniejszych fregat, były mniejsze, szybsze i lepiej uzbrojone niż konwencjonalne okręty wojenne. Działy pojedynczo lub w grupach, wykorzystując swoją szybkość. Ich nazwy odzwierciedlały stosowaną taktykę: Kot, Lis, Zając, Dzikus, Tasak⁶. Zwiększenie aktywności kaprów miało przełożenie na gwałtowny wzrost cen frachtu oraz stawek ubezpieczeniowych. Powodowało to spadek konkurencyjności Holendrów na rynku międzynarodowym⁷. Długofalowo działania kaprów z Dunkierki stanowiły poważne obciążenie dla Republiki Zjednoczonych Prowincji, nadwerężając jej pozycję w międzynarodowym handlu oraz angażując jej siły militarne w ochronę handlu i rybołówstwa.

³ L. Paine, *Morze i cywilizacja. Morskie dzieje świata*, Warszawa 2022, s. 519.

⁴ J. Machowski, *Piractwo w świetle historii i prawa*, Warszawa 2000, s. 27–28.

⁵ J.R. Bruijn, *Varend verleden. De Nederlandse oorlogsvloot in de zeventiende en achttiende eeuw*, Amsterdam 1998, s. 33.

⁶ P.H. Wilson, *Wojna trzydziestoletnia 1618–1648. Tragedia Europy*, Oświęcim 2017, s. 158 i 356–360.

⁷ J.I. Israel, *Dutch Primacy in World Trade 1585–1740*, Oxford 1989, s. 134.

Położenie Dunkierki i jej obronne zalety znakomicie obrazuje kolorowa mapa morska wydana w Amsterdamie w 1631 roku przez Johanna Janssoniusa⁸, wykonana przez kartografa Pietera Codde z Enkhuizen⁹. Na arkuszu papieru o wymiarach 440 mm (długość) × 520 mm (szerokość) zamieszczono dwie mapy. Obie mają orientację południową. U góry mapy jest południowy południowy wschód (SSE). W lewym dolnym rogu umieszczono 32-rumbową różę kompasową, z zaznaczonym lilią kierunkiem północnym. Orientacja map związana jest z ich zastosowaniem – z punktu widzenia nawigacji morskiej naturalna jest perspektywa z morza w kierunku linii brzegowej. Mniejsza mapa¹⁰, znajdująca się nad mapą główną, nosi tytuł zapisany w dwóch językach – niderlandzkim oraz francuskim: *Pascaert vande Custe van Vlaenderen, van Walcheren tot Cales en Bouloigne in Vranckrijck / Carte marine dela Coste de Flandres, depuis l'isle de Walcheren en Zeelande, jusq. a Calais et Bouloigne de France* [Mapa morska wybrzeża Flandrii, od Walcheren do Calais i Boulogne we Francji]¹¹. Główna mapa zatytułowana jest: *Afbeeldinghe vande vermaerde seehaven ende stadt van Duynkercken met der omliggende plaetsen sanden ende droochten / Pourtraict de la fameuse ville et havre de Duynckercke et places voisines, sables etc.* [Przedstawienie słynnego portu morskiego i miasta Dunkierki, a także otaczających je miejsc, piasków¹² oraz płycizn]. Na mniejszej mapie przedstawiono wybrzeże Flandrii od wyspy Walcheren¹³ do Calais i Boulogne. Skala: dwie mile niemieckie. Co istotne dla nawigatorów, zaznaczono bardzo szczegółowo mielizny wraz z ich nazwami. Oznaczono także głębokość wody w poszczególnych miejscach. Ze względu na bardzo dużą liczbę mielizn akwen wzdłuż wybrzeża Flandrii był trudny do nawigacji. W naturalny sposób sprzyjał jednostkom o mniejszym zanurzeniu, którym łatwiej było manewrować na płytkich wodach. Podobnie było w przypadku samego podejścia do Dunkierki, co widoczne jest na mapie głównej. Przedstawiono na niej mniejszy fragment wybrzeża – od Dunkierki na wschodzie do Waldamme na zachodzie. Skala: jedna mila niemiecka. Pomędzy nadmorskimi miejscowościami Dunkierką i Grevelingen¹⁴ znajduje się wieś Mardijk¹⁵, a nieco na wschód w stronę Dunkierki zobaczyć można zbudowany

⁸ *Kaart van de kust bij Duinkerke en van de Vlaamse kust van Walcheren tot Boulogne*, 1631 (Rijksmuseum Amsterdam, sygn. RP-P-OB-81.301, <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.460495>, dostęp 17.01.2023).

⁹ W artykule użyto współczesnej pisowni niderlandzkiej przy zapisie imion, nazwisk oraz nazw geograficznych. W przypadku występowania polskich odpowiedników nazw geograficznych są one stosowane. Oryginalna pisownia na mapie: Pieter Codde van Enchuyzen.

¹⁰ Stanowi ok. ¼ arkusza.

¹¹ Tłum. z jęz. niderlandzkiego – A. Pastorek.

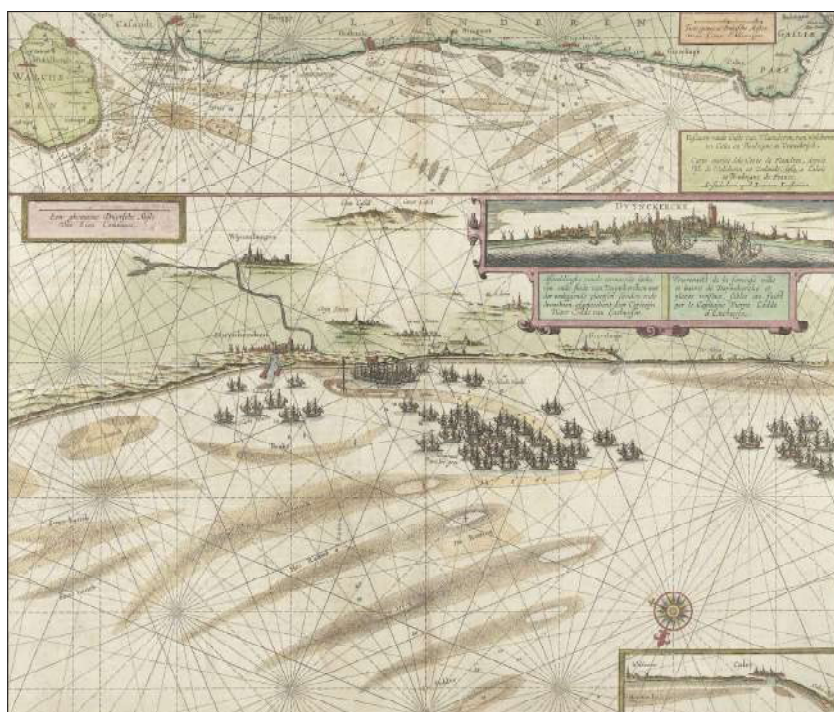
¹² Określenie może się odnosić zarówno do wydmy, jak i mielizn.

¹³ Obecnie Półwysep Walcheren. Linia brzegowa Północnych Niderlandów na przestrzeni wieków uległa dużym zmianom na skutek działalności człowieka.

¹⁴ Franc. Gravelines.

¹⁵ Franc. Mardyeck.

na brzegu Fort Mardijk, chroniący podejścia od strony morza przez redę Het Scheurtje¹⁶ do Dunkierki. Na mapie przedstawiono także holenderską flotę blokującą wrogi port, aby uniemożliwić kaperskim jednostkom wyjście w morze. Okręty Republiki Zjednoczonych Prowincji rozpoznać można po widocznych na rufach banderach w trzy poziome pasy. Na redzie Het Scheurtje, na wysokości fortu, przedstawiono duże okręty hiszpańskie (bandera burgundzka na rufie). Zbliżają się do nich dwie jednostki holenderskie idące od zachodu. W prawym górnym rogu głównej mapy znajduje się okienko, w którym przedstawiono panoramę Dunkierki. Zobaczyć można wejście do portu, elementy fortyfikacji miasta, budynki, duży kościół, a poza murami – liczne wiatraki.

Ryc. 1. Mapa morska wybrzeża Flandrii, od Walcheren do Calais i Boulogne, wydana w 1631 r. przez Johanna Janssoniusa (Rijksmuseum w Amsterdamie)

¹⁶ Mielizna Vuylbaart położona była na zachód od portu w Dunkierce. Szlak wodny pomiędzy wspomnianą mielizną a wybrzeżem nosił nazwę Het Scheurtje – to reda Dunkierki. Wejścia na redę od strony zachodniej chronił Houten Wambuis. Ze względu na brak standaryzacji języka niderlandzkiego w pierwszej połowie XVII w., a także używanie zdrobnień, w źródłach występuje różna pisownia nazw własnych – przykładowo: *Vuylbaart* (na omawianej mapie) i *Vuijbaert* (Dziennik pokładowy admirała Maartena Trompa z 1639 r.); *h'Scheurtje* (mapa) i *t Scheur* (Dziennik). Zob. S.P. L' Honoré Naber, *Het journaal van den luitenant-admiraal Maarten Harpertzoon Tromp, gehouden aan boord van het 's lands schip Amelia in den jaare 1639*, w: *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap*, Utrecht 1931, s. 186, 239, 249.

W zbiorach Rijksmuseum znajduje się także skromniejsza wersja omówionej mapy – czarno-biała, na której kolorem oznaczono tylko niektóre elementy, np. obramowanie tytułu głównej mapy oraz ilustracji przedstawiającej panoramę Dunkierki (kolor czerwony). Na górnej mapie kolorem żółtym obrysowano linię brzegową Flandrii, a czerwonym Wyspy Walcheren. Ma ona dokładnie te same wymiary: 440 mm (długość) × 520 mm (szerokość), co kolorowa mapa Janssoniusa. Wydana została w Amsterdamie w 1631 roku przez Henricusa Hondiusa, wykonana została przez kartografa Pietera Codde z Enkhuizen¹⁷. Ta sama mapa w wersji czarno-białej¹⁸ została także wydana w późniejszych latach¹⁹ w Amsterdamie przez Johannes Janssoniusa²⁰. Od poprzednich wersji różni się w niewielkim stopniu rozmiarem. Ma wymiary: 436 mm (długość) × 511 mm (szerokość).

Ważnym elementem systemu obronnego stworzonego wokół Dunkierki był Fort Mardijk²¹. Gdy końca dobiegał okres rozejmu dwunastoletniego (1609–1621), zarówno Hiszpania, jak i Republika Zjednoczonych Prowincji szykowały się do wznowienia działań wojennych. Z rozkazu króla Hiszpanii zbudowano w portach Flandrii dwanaście nowych, dużych okrętów oraz zachęcano lokalną ludność do wystawiania jak największej liczby jednostek kaperskich. Kolejnym ważnym elementem przygotowań do wznowienia działań zbrojnych była budowa Fortu Mardijk na lądzie oraz umiejscowionego w morzu dzieła fortyfikacyjnego (drewniana konstrukcja na palach, osłonięta palisadą), nazywanego Houten Wambuis. Zadaniem fortu było zapewnienie bezpieczeństwa Dunkierce. Już we wcześniejszym okresie podejście do Dunkierki od strony morza było bardzo trudne, ze względu na otaczające ją liczne mielizny. Gdy wybudowano Fort Mardijk, stało się ono praktycznie niemożliwe. Jednostki kaperskie mogły bezpiecznie wychodzić w morze i wracać do portu obładowane łupami²². Holenderskie okręty, które sprawnie omijając mielizny, weszłyby na wody redy Het Scheurtje narażone były na ogień artylerii z Fort Mardijk i Houten Wambuis. Z militarnego punktu widzenia budowa Fort Mardijk była bardzo dobrą inwestycją.

O zaletach położenia „gniazda kaprów” oraz budowy Houten Wambuis pisał wybitny angielski historyk C.R. Boxer we wstępie do dzienników pokładowych admirała Maartena Trompa z 1639 roku. Podkreślał przewagę, którą dawała

¹⁷ *Kaart van de kust bij Duinkerke en van de Vlaamse kust van Walcheren tot Boulogne*, 1631 (Rijksmuseum Amsterdam, sygn. RP-P-OB-81.300, <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.460494>, dostęp 17.01.2023).

¹⁸ *Zeekaart van de kust van Vlaanderen, van Walcheren tot Calais*, 1644–1675 (Rijksmuseum Amsterdam, sygn. RP-P-AO-18-127, <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.694608>, dostęp 17.01.2023).

¹⁹ Mapa ta datowana jest na lata 1636 i/lub 1644–1675.

²⁰ Na mapie wymieniono imię i nazwisko Johannes Janssoniusa; istnieje pewne prawdopodobieństwo, że wydawcą mógł być także Johannes Janssonius van Waesberge (I).

²¹ Nazwa oryginalnie występująca na mapach, dla odróżnienia fortu od wsi Mardijk, znajdującej się nieopodal.

²² J.C. de Jonge, *Geschiedenis ven het Nederlandsche Zeewezen*, d. 1, Haarlem 1858, s. 233–234.

Flamandom doskonała znajomość zdrażliwych, usianych mieliznami wód wokół Dunkierki. Wykorzystując swoją wiedzę i wysokie umiejętności żeglarskie, prawie każdej ciemnej i wietrznej nocy fregaty były w stanie wyjść na pełne morze, mimo blokady morskiej prowadzonej przez Holendrów. Ogień z Houten Wambuis trzymał też wrogie okręty wojenne na dystans, nie pozwalając im na wykorzystanie szlaku wodnego prowadzącego przez redę Het Scheurtje do Dunkierki²³.

Interesującym zabytkiem z epoki jest plan Fortu Mardijk²⁴, wydany we Francji w 1646 roku, stanowiący część serii sławiącej sukcesy militarne króla Ludwika XIV zatytułowanej „Les Glorieuses conquêtes de Louis le Grand, d’après le chevalier de Beaulieu”. Jego oryginalny tytuł to: *Plan du Fort Mardick Et de ses attacques, en l’an 1646 Par S.A.R. Monsr. le Duc d’Orleans*. Na obiekcie o rozmiarach 423 mm (długość) × 530 mm (szerokość) wymienione jest także imię i nazwisko kartografa Sébastiena Pontault de Beaulieu. W lewym górnym rogu znajduje się ozdobny kartusz, a w nim opis, co przedstawia plan oraz nazwisko kartografa. W prawym górnym rogu znajduje się skala („Eschelle de deux cent Thoises”). Plan przedstawia oblężenie i zdobycie Fortu Mardijk przez wojska Gastona, księcia Orleanu w dniach 22 czerwca – 9 lipca 1645 roku. W centrum znajduje się Fort Mardijk. Z dużą dokładnością przedstawione zostały fortyfikacje bastionowe²⁵. U dołu *Mare Germanicum* (Morze Północne), a na nim okręty Republiki Zjednoczonych Prowincji pod dowództwem admirała Maartena Trompa.

Mimo energicznych działań podejmowanych przez admirała Maartena Trompa korsarze z Dunkierki zadawali duże straty holenderskiemu handlowi i rybołówstwu. Wartość zdobytych przez nich przyzów była szacowana w milionach guldenów²⁶. Wobec niewystarczającej skuteczności blokady morskiej prowadzonej corocznie przez holenderską flotę wojenną, próbowano różnych dodatkowych rozwiązań, mających na celu ograniczenie szkodliwych działań flamandzkich kaprów. Na przykład w 1643 roku poprzez zwiększenie nagród wypłacanych za odnoszone sukcesy próbowano zachęcać mieszkańców Republiki do wystawiania na własny koszt uzbrojonych jednostek, które miały prowadzić działania krążownicze przeciwko Dunkierce²⁷. Aby sfinansować te nagrody,

²³ *The Journal of Maarten Harpertszoon Tromp*, transl. and ed. by C.R. Boxer, Cambridge 1930, s. 32.

²⁴ *Plattegrond van fort Mardijk*, 1646 (Rijksmuseum Amsterdam, sygn. P-P-OB-81.553, <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.462689>, dostęp 17.01.2023).

²⁵ Więcej o fortyfikacjach bastionowych z pierwszej połowy XVII w. zob. A.W. Alexandrowicz, *Rozwój historyczny fortyfikacji w zarysie*, Toruń 1924, s. 10–14; S. Fuglewicz, *Ilustrowana historia fortyfikacji*, Warszawa 1991, s. 1–3 i 14–15; Ch. Duffy, *Wojna oblężnicza 1494–1660. Twierdze w świecie nowożytnym*, Oświęcim 2020, s. 87–150; R.H. Bochenek, *1000 słów o inżynierii i fortyfikacjach*, Warszawa 1989, s. 66–68.

²⁶ J.R. Bruijn, *Varend verleden*, s. 35; A. Doedens, *Witte de With 1599–1658. Wereldwijde strijd op zee in de Gouden Eeuw*, Hilversum 2008, s. 40.

²⁷ Najwięcej okrętów kaperskich pochodziło z prowincji Zelandia, mającej długie tradycje związane z korsarskim rzemiosłem – zob. R. Prud’homme van Reine, *Schittering en schandaal. Biografie van Maerten en Cornelis Tromp*, Amsterdam–Antwerpen 2001, s. 113–115.

podniesiono m.in. podatki od soli, opłaty celne i skarbowe. Nie przyniosło to jednak oczekiwanych rezultatów. Holenderscy dowódcy zdawali sobie sprawę z tego, że nie da się pokonać Dunkierki, prowadząc działania wyłącznie od strony morza. W celu ostatecznego wyeliminowania zagrożenia ze strony kaprów 1 marca 1644 roku Stany Generalne Republiki Zjednoczonych Prowincji zawarły porozumienie z królem Francji, na mocy którego Holendrzy zobowiązali się do prowadzenia blokady morskiej każdego miasta portowego Flandrii, które będą oblegać od strony lądu Francuzi²⁸. Z twierdz we Flandrii największe znaczenie miały nadmorskie miasta położone pomiędzy Grevelingen i Ostendą (m.in. Dunkierka). Ich utrzymanie było kluczowe dla Hiszpanów, ponieważ do tamtejszych portów przybywały transporty z zaopatrzeniem²⁹. Dunkierka była jednym z największych garnizonów w Niderlandach Hiszpańskich. W czasie działań zbrojnych w 1639 roku stacjonowało tam tysiąc żołnierzy z armii Flandrii³⁰. Zwolennikiem zdobycia Dunkierki był kardynał Richelieu (1585–1642), który widział w tym długoterminowy zysk, wart zainwestowanych pieniędzy. Francja aspirowała do posiadania liczącej się w Europie marynarki wojennej, a upadek Dunkierki stworzyłby dostęp do cennych zasobów ludzkich – fachowców w dziedzinie szkutnictwa oraz dobrze wyszkolonych marynarzy³¹.

Połączone działania morsko-lądowe skierowane przeciwko „gniazdu kaprów” rozpoczęto od położonego na zachód od Dunkierki Grevelingen. Jego zdobycie otworzyłoby drogę lądową do Południowych Niderlandów. Całe lato Holendrzy blokowali Grevelingen od strony morza, podczas gdy wojska księcia Orleanu³² oblegały je od lądu. Działania lądowe prowadzone przeciwko fortyfikacjom nadmorskich twierdz zafascynowały holenderskiego admirała, który dowodzenie blokadą morską niejednokrotnie pozostawiał w rękach kontradmirała Joosta Banckerta, a sam na lądzie konno prowadził obserwacje linii obrony wroga. Doświadczenia zdobyte pod Grevelingen zachęciły Trompa do kontynuowania połączonych działań lądowo-morskich³³. Grevelingen skapitulowało 29 lipca 1644 roku. Poległa połowa z liczącego 3000 żołnierzy hiszpańskiego garnizonu. Francuzi także ponieśli duże straty³⁴. Zgodnie z umową cały garnizon opuścił Grevelingen przez otwartą bramę, kierując się w stronę Calais. Jako pierwsza wyszła jazda, za nią piechota, następnie 111 wozów wiozących rannych, kobiety i dzieci. Jako ostatni miasto opuścił gubernator Fernando de Solis. Następnego

²⁸ L.C. Vrijman, *Kaapvaart en zeerooverij. Uit de geschiedenis der vrije nering in de Lage Landen*, Amsterdam 1938, s. 170.

²⁹ E. Goodley, *Kondeusz Wielki*, s. 127.

³⁰ G. Parker, *Armia Flandrii i Hiszpańska Droga 1567–1659. Przyczyny hiszpańskich zwycięstw i porażek w Niderlandach*, Oświęcim 2018, s. 38.

³¹ L.C. Vrijman, *Kaapvaart*, s. 170.

³² Gaston Orleański – brat króla Ludwika XIII, znany jako Grand Monsieur.

³³ R. Prud'homme van Reine, *Schittering*, s. 115–116.

³⁴ 3000 poległych, w tym 500 oficerów i 2500 żołnierzy.

dnia książe Orleanu zaprosił admirała Trompa i kontradmirała Banckerta na uroczystą ucztę z okazji odniesionego zwycięstwa³⁵.

System obronny Dunkierki nie był pozbawiony wad. Jego mocnym punktem był niewątpliwie Fort Mardijk – zbudowany na najbardziej narażonej na ataki fłance, stanowił swoistą tarczę dla kaperskiego portu. Od strony morza Dunkierka była w naturalny sposób chroniona przez liczne mielizny. Niestety z roku na rok podejścia do portu były coraz węższe i płytsze przez postępujące zamulenie. Stwarzało to trudność nie tylko dla wrogich okrętów, ale także dla własnych jednostek. Mimo iż Dunkierka prosperowała finansowo, co było zasługą działalności kaperskiej, jej fortyfikacje były zaniedbane. Do lat czterdziestych XVII wieku chroniły ją XV-wieczne mury z basztami. W 1639 roku³⁶ inżynier Michel van Langren został wysłany do Dunkierki z zadaniem dokonania przeglądu fortyfikacji. W następnym roku rozpoczął budowę nowoczesnych fortyfikacji wokół miasta. Van Langren zdawał sobie sprawę ze wszystkich słabości systemu obronnego Dunkierki oraz postępującego zamulenia podejść do portu. W dalszej perspektywie planował otoczenie Dunkierki i Fortu Mardijk nowym wspólnym systemem fortyfikacji oraz budowę basenu portowego pomiędzy tymi punktami. Po kilku latach starań uzyskał zgodę władz w Brukseli i udał się do Madrytu, aby przedstawić swój projekt. Zyskał aprobatę króla Hiszpanii i jego rady. Niestety poparcie to nie miało większego znaczenia. Filip IV przyznał, że nie jest w stanie sfinansować inwestycji, a potencjalne koszty przerzucił na mieszkańców Dunkierki. Oficjalna odpowiedź króla Hiszpanii dotarła do miasta trzy dni po kapitulacji³⁷.

W zbiorach Rijksmuseum w Amsterdamie znajduje się dwujęzyczny (niderlandzki i francuski) opis Fortu Mardijk, zatytułowany *Cort verhael Van het Fort Mardijck, Sijn ghelegentheytt, Belegeringhe ende Veroveren, in 't Jaer 1645 / Bref recit touchant Le Fort Mardijck Avec le sit, siege & prise d'iceluy, l'An. 1645* [Krótkie opowiadanie o Fortcie Mardijk, jego położeniu, oblężeniu i zdobyciu w 1645 roku]³⁸. Zawiera on informację, że Fort Mardijk położony jest

³⁵ A. Doedens, L. Mulder, *Tromp. Het verhaal van een zeeheld*, Baarn 1989, s. 126–127.

³⁶ W 1639 r. doszło do eskalacji konfliktu hiszpańsko-holenderskiego na morzu. Admirał Maarten Tromp zadał tzw. drugiej hiszpańskiej armadzie druzgoczącą klęskę w bitwie na Kanale La Manche oraz na redzie Downs. Hiszpańska potęga na morzu została ostatecznie złamana przez Holendrów. Zob. A. Pastorek, *Holenderska flota wojenna 1639–1667. Organizacja i znaczenie*, Zabrze – Tarnowskie Góry 2014, s. 144–161; też, *Bitwa morska pod Downs w 1639 r. – mapa, tekst, ryciny*, w: *Mapa a tekst*, red. B. Konopska, D. Kozłowska, R. Skrycki, Warszawa 2022 (Z Dziejów Kartografii, 24), s. 265–280; P.P. Wiczorkiewicz, *Historia wojen morskich. Wiek żagla*, Londyn 1995, s. 91–94.

³⁷ R.A. Stradling R.A., *The Armada of Flanders. Spanish Maritime Policy and European War, 1568–1668*, Cambridge 1992, s. 138–139.

³⁸ Opis znajduje się w zbiorach Rijksmuseum w Amsterdamie (sygn. RP-P-OB-81.551B, <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.462686>, dostęp 17.01.2023). Oryginalnie był on częścią ryciny przedstawiającej oblężenie Fort Mardijk (tamże, sygn. RP-P-OB-81.551A), która zostanie omówiona w dalszej części artykułu.

między Dunkierką a wsią Mardijk, której zawdzięcza swoją nazwę. Dystans z Fortu Mardijk do obu miejscowości był podobny i wynosił około godziny drogi piechotą, po wydmach wzdłuż morza. Wybudowano go na rozkaz sławnego hiszpańskiego dowódcy Ambrosia Spinoli, aby zapewnić bezpieczeństwo statkom podążającym do Dunkierki i odparować ataki holenderskich okrętów wojennych, jeśli weszłyby na wody reddy Het Scheurtje. Na wysokości Fortu Mardijk – na morzu – osadzono na palach drewniane dzieło fortyfikacyjne, tzw. Houten Wambius. Jego konstrukcja była tak mocna, że umieszczono w nim 6 do 7 dział – półkartaun³⁹. Były one w stanie zapewnić realną ochronę własnym jednostkom i odeprzeć okręty wroga. Francuzi dowodzeni przez księcia Orleanu rozpoczęli oblężenie Fort Mardijk od strony lądu 22 czerwca 1645 roku. 28 czerwca przybył admirał Maarten Tromp. Rozmieszczył swoje okręty pomiędzy mieliznami De Braek i De Splinter, aż do mielizny Vuylbart, blokując Fort Mardijk i odcinając drogę zaopatrzeniu dla Dunkierki. 7 lipca rano Houten Wambuis stanął w płomieniach. Dwa dni później rozpoczęto negocjacje. 10 lipca Fort Mardijk skapitulował⁴⁰. W ten sposób padł ważny punkt w systemie obronnym Dunkierki.

W 1645 roku w Fort Mardijk stacjonował silny garnizon. Fortyfikacje były nieskomplikowane, jednak wokół nich rozciągały się wydmy, które stanowiły duże wyzwanie dla prowadzących oblężenie Francuzów. Nie było ani metra twardej ziemi, na której można by skonstruować dzieła oblężnicze. Ruchome góry luźnego piasku sprawiały, że miejscami trudno było po nich chodzić. Francuzi wiedzieli jednak, że bez zajęcia Fortu Mardijk nie będzie szans na zdobycie Dunkierki. Nie zważając na ciężkie warunki i wycieczki z twierdzy, wykonano okopy i wzniesiono parapety. Podczas walk mocno ucierpiał broniący się garnizon. Don Fernando de Solis⁴¹ zdecydował się na kapitulację dopiero wtedy, gdy Holendrzy włączyli się do walki i zablokowali port od strony morza⁴².

W zbiorach Rijksmuseum znajduje się rycina przedstawiająca oblężenie Fortu Mardijk⁴³, wydana w Amsterdamie w 1645 roku przez Claesa Jansz. Visschera (II), opracowana na podstawie rysunku Nicolaesa Visschera (I). Oryginalnie zawierała ona przedstawiony we wcześniejszej części artykułu tekst opisujący Fort Mardijk, jego oblężenie i zdobycie. Należy ona do grupy rycin informacyjnych⁴⁴.

³⁹ Półkartauna strzelała kulami o wagomiarze 24 funtów – była w stanie wyrządzić poważne szkody okrętom wojennym.

⁴⁰ Rijksmuseum w Amsterdamie, sygn. RP-P-OB-81.551B), <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.462686> (dostęp 17.01.2023).

⁴¹ Po poddaniu Grevelingen dowodził obroną Fort Mardijk.

⁴² E. Goodley, *Kondeusz Wielki*, s. 129–131.

⁴³ Rycina znajduje się w zdigitalizowanych zbiorach Rijksmuseum w Amsterdamie (sygn. RP-P-OB-81.551A, <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.462685>, dostęp 17.01.2023).

⁴⁴ Więcej o niderlandzkich mapach oraz rycinach informacyjnych zob. Helmers H., *Cartography, War Correspondence and News Publishing: The Early Career of Nicolaes van Geelkercken, 1610–1630*, w: *News Networks in Early Modern Europe*, ed. by J. Raymond, N. Moxham, Leiden–Boston 2016, s. 350–374.

Jej oryginalny tytuł to: *Belegeringe van t' Fort Marduyck door den Coning van Vrancryck Louys de XIV ondert beleyt van S.C.Ho. den Hartoch van Orleans. Ao. 1645* [Oblężenie Fortu Mardijk przez króla Francji Ludwika XIV, (prowadzone) pod dowództwem księcia Orleanu w roku 1645]. Wymiary: długość 370 mm × szerokość 436 mm; orientacja północna. Arkusz papieru podzielono na dwie różnej wielkości części. Główna rycina przedstawia Fort Mardijk, jego fortyfikacje oraz oblężenie od strony łąd i morza. Dostrzec można francuskie obozowiska

Ryc. 2. Oblężenie Fortu Mardijk, 1645 r. (Rijksmuseum w Amsterdamie)

wojskowe, piechotę oraz jazdę. Zamieszczono także podpisy informujące, którzy dowódcy byli odpowiedzialni za poszczególne odcinki oblężenia. Na morzu widoczna jest holenderska flota wojenna rozmieszczona pomiędzy mieliznami opisanymi w towarzyszącym rycinie tekście. Jeden z przedstawionych okrętów jest wyraźnie większy od reszty, co sugerować może, że jest to okręt flagowy admirała Trompa. Na rycinie zobaczyć też można ostrzał wrogich jednostek z dział znajdujących się w Houten Wambuis. Powyżej znajduje się mniejsza ilustracja przedstawiająca sylwetkę Fort Mardijk, plażę oraz drewniane dzieło fortyfikacyjne Houten Wambuis. Uwagę zwraca m.in. typowa dla Niderlandów konstrukcja mostu zwodzonego, prowadzącego do Houten Wambuis. Widzimy także oddział żołnierzy, prawdopodobnie pikinierów i muszkietierów, podążających drewnianym mostem.

Miesiąc po kapitulacji Fortu Mardijk padł Bourbourg. Sytuacja Dunkierki stawała się coraz trudniejsza, zwłaszcza po sukcesach Holendrów na lądzie. Wojska księcia orańskiego Fryderyka Henryka zdobyły Sas van Gent⁴⁵ oraz Hulst. Mieszkańcy Dunkierki cierpieli z powodu braku zysków oraz na skutek szerzących się chorób zakaźnych. Francuzi nie zdecydowali się jednak przeć na przód. Zbyt szybko poczuli się pewnie i wysłali wojska na leża zimowe. Błąd ten wykorzystali Hiszpanie. Jesienią flota holenderska wróciła do Republiki, aby uzupełnić zapasy i przygotować okręty na kampanię zimową. Gdy Tromp na początku grudnia 1645 roku ponownie pojawił się pod Fortem Mardijk, zorientował się, że Hiszpanie odbili go z rąk niewielkiego francuskiego garnizonu. Ruszył więc z powrotem w stronę Republiki⁴⁶.

W sierpniu 1646 roku dwie niewielkie holenderskie eskadry dowodzone przez wiceadmirała Witte de Witha (cztery okręty) oraz Jorisa van Catsa (sześć okrętów) operowały na wysokości Fortu Mardijk i Dunkierki. Były wsparciem dla Francuzów, którzy wznowili działania na lądzie. Morski sukces Van Catsa, który na redzie Het Scheurtje, mimo przewagi liczebnej wroga, zaatakował, zdobył i spalił dziesięć okrętów z Dunkierki, przyczynił się do upadku Fortu Mardijk, który został ponownie zdobyty przez Francuzów 25 sierpnia 1646 roku. Mała liczba wysłanych na pomoc Francuzom okrętów była wynikiem braku jednomyślności w kręgach politycznych Republiki Zjednoczonych Prowincji w kwestii udzielenia wsparcia coraz bardziej rosnącej w siłę Francji. Pojawiały się głosy za jak najszybszym zawarciem pokoju z Hiszpanią w ramach trwających negocjacji pokojowych w Münster⁴⁷. 18 września 1646 roku flota holenderska dowodzona przez admirała Maartena Trompa przybyła pod Dunkierkę. Ludwik II Burbon, książę Enghien⁴⁸, który przejął dowodzenie wojskami francuskimi po księciu Orleanu, wyraził nadzieję, że Holendrzy wesprą od strony morza działania prowadzone przez Francuzów. Tromp ciągle czekał na rozkazy z Republiki Zjednoczonych Prowincji. Trzy dni później nadeszły instrukcje nakazujące blokowanie portów południowo-niderlandzkich, zajmowanie wszystkich statków z kontrabandą płynących do Dunkierki oraz zawracanie wszystkich jednostek neutralnych. Nie zakładały natomiast wykorzystania załóg okrętów do wsparcia działań na lądzie. Sytuacja Dunkierki była bardzo trudna. Liczący 3000 żołnierzy garnizon odpierał ataki 16 000 Francuzów. Przewaga sił prowadzących oblężenie doprowadziła do odcięcia wszystkich dróg prowadzących do Dunkierki, żadne zapasy nie docierały do osaczonej twierdzy⁴⁹. Oblężenie Dunkierki przeprowadzono w sposób modelowy. Dowódca wojsk francuskich, książę Enghien,

⁴⁵ Sas van Gent zdobyto jeszcze w 1644 r., Hulst – w 1645 r.

⁴⁶ R. Prud'homme van Reine, *Schittering*, s. 117–118.

⁴⁷ Tamże, s. 118; A. Doedens, *Witte de With*, s. 67–68.

⁴⁸ Wybitny dowódca, który zapisze się w historii jako Kondeusz Wielki.

⁴⁹ R. Prud'homme van Reine, *Schittering*, s. 118–119.

w młodości dokładnie przestudiował sztukę oblężniczą i fortyfikacyjną⁵⁰. Swoją wiedzę wykorzystał podczas oblegania „gniazda kaprów”, dowodząc znakomitych umiejętności w tej dziedzinie.

Pierścień okrażenia zamknęto 19 września. Strefa blokady od strony łądu została podzielona na dwa odcinki: pierwszy dowodzony przez marszałków Gasiona i Rantzaua, drugi pod komendą księcia Enghien. Dalej od miasta stacjonowała trzecia część wojsk łądowych, z zadaniem blokowania drogi pomiędzy Bergues i Mardijk. Obroną Dunkierki dowodził flamandzki weteran Guillaume de Lede, świetnie znający sztukę oblężniczą. Przez ostatnich pięć lat Dunkierka została mocno ufortyfikowana przez Hiszpanów. Francuzi musieli zmierzyć się nie tylko z fortyfikacjami i miejscowym garnizonem, ale także z niesprzyjającym terenem i pogodą. Po letnich upałach nadeszły jesienne sztormy i burze. Oblegający miasto żołnierze, nie mogąc znaleźć należytego schronienia wśród wydm, byli bez przerwy narażeni na deszcz, wiatr oraz dotkliwy chłód, co źle wpływało na morale. Armia nie była należycie przygotowana na takie warunki pogodowe, żołnierze nie mieli płaszczy zimowych. Wielu żołnierzy z zagranicznych oddziałów zdezerterowało. Walcząc z niesprzyjającą pogodą, Francuzi skonstruowali linie oblężnicze. Przygotowano okopy. Piasek sztucznie wzmocniono za pomocą darni. W głębi łądu naprawiono groble, które zniszczyli Hiszpanie, aby zalać pozycje Francuzów. Wzdłuż wybrzeża – tam, gdzie zależnie od pływu można było się przedostać – zbudowano palisadę z palami rozstawionymi w taki sposób, aby osłabić napór fal. W czasie trwania oblężenia przeprowadzono trzy próby odsieczy Dunkierki. Atak od strony łądu na Furnes⁵¹ przeprowadzony 30 września przez hiszpańskie wojska dowodzone przez Becka i Caracene zakończył się klęską. Drugą próbę przeprowadzono od strony morza, podczas przyprływu⁵². Trzecią podczas odpływu od strony wydm. Pomocna okazała się palisada – ogień prowadzony zza niej odrzucił Hiszpanów, a fala przyprływu uniemożliwiła im kolejne natarcie. De Lede przedłużył obronę do pierwszego tygodnia października. W tym czasie oblegający podeszli ze swoimi przykopami aż do kontrskarpy i zaczęli zakładanie min. Dowódca obrony Dunkierki zdawał sobie sprawę, że utrzymanie twierdzy nie jest możliwe, zwłaszcza wobec klęsk wojsk łądowych dowodzonych przez Becka i hiszpańskich generałów. Widząc, że wojska francuskie słabną, postanowił 7 października podjąć negocjacje pokojowe. W przypadku natychmiastowej kapitulacji książę Enghien zobowiązał się

⁵⁰ Ch. Duffy, *Wojna oblężnicza*, s. 186.

⁵¹ Furnes, położone na wschód od Dunkierki, było ważnym punktem strategicznym. Francuzi zajęli Furnes i obsadzili własnym garnizonem, czyniąc z niego bazę zaopatrzeniową dla wojsk oblegających Dunkierkę. Odbicie Furnes otworzyłoby wojskom hiszpańskim drogę do Dunkierki.

⁵² Trzydzieści jednostek o niewielkim zanurzeniu miało spróbować płynąc pływaczami wzdłuż wybrzeża (nie mogły tam operować holenderskie okręty o dużym zanurzeniu), aby przerwać blokadę morską. Czujni Holendrzy wyszli im naprzeciw, szykując się do walki. Próba przerwania blokady nie powiodła się, ku wielkiemu rozczarowaniu mieszkańców Dunkierki obserwujących wydarzenia z brzegu – zob. R. Prud'homme van Reine, *Schittering*, s. 118–119.

do puszczenia garnizonu z wszystkimi honorami oraz wyraził zgodę na uwolnienie jeńców wziętych do niewoli przez obie strony. Gdyby obrona trwała dłużej, cały garnizon miał trafić do niewoli. 11 października 1646 roku Dunkierka skapitulowała⁵³. Zgodnie z ustaleniami garnizon (w sumie 1558 ludzi) opuścił Dunkierkę, kierując się w stronę Nieuwpoort. Zdobyte miasto Francuzi obsadzili swoimi wojskami, a nowym gubernatorem został marszałek Josisas Rantzau. Admirał Tromp wizytując Dunkierkę, zwrócił uwagę, że w porcie znajdowało się czternaście fregat, uzbrojonych w 28 do 34 dział, należących do prywatnych właścicieli, lecz nie było żadnego hiszpańskiego okrętu wojennego. Pięć przyzów (angielskie i norweskie statki handlowe oraz holenderska galeota) stanowiło dowód jeszcze niedawno prowadzonej działalności kaperskiej⁵⁴. Po Europie błyskawicznie rozeszła się wieść o upadku legendarnego „gniazda kaprów”. Dowódca wojsk francuskich książę Enghien wręczył Trompowi w uznaniu jego zasług klejnot o wartości 24 000 guldenów (współczesna wartość: ćwierć miliona Euro). Nieco później Ludwik XIV nadał wiceadmirałowi De Withowi tytuł szlachecki i uczynił go kawalerem Orderu Św. Michała⁵⁵.

Wraz z upadkiem Dunkierki w 1646 roku Republika Zjednoczonych Prowincji pozbyła się niezwykle uciążliwego wroga, który przez blisko sześćdziesiąt lat szkodził północnoniderlandzkiej żegludze, handlowi i rybołówstwu. Wieloletnia walka przeciwko kaprom kosztowała Republikę dużo wysiłku i przelanej krwi.

Działania wojsk francuskich i floty holenderskiej pod Dunkierką w 1646 roku cieszyły się dużym zainteresowaniem w ówczesnej Europie, o czym świadczyć mogą m.in. zachowane do naszych czasów plany oblężenia „gniazda kaprów” wydane w Republice Zjednoczonych Prowincji, Francji oraz Niemczech.

Oblężenie Dunkierki w 1646 roku przedstawia plan wydany w Amsterdamie przez Johanna Willemszooona Blauwa, datowany na lata 1649–1652, noszący francuski tytuł: *Plan de la Ville de Dunkerque Et de ses attaques avec les retrenchements des Espagnols faits en l'an 1646. Par Monseigneur le Duc d'Anguien, Prince du Sang, Pair de France, General des Armees de la Maiesté en Flanders et Luxembourg*⁵⁶. Wymiary: długość 432 mm × szerokość 548 mm. W centralnym miejscu znajduje się Dunkierka otoczona dwoma pierścieniami fortyfikacji – wewnętrzny to stare średniowieczne obwarowania, zewnętrzny to nowoczesne umocnienia bastionowe. Wyraźnie zaznaczono siatkę ulic, kościoły oraz kanały, okoliczne wiatraki, a wzdłuż linii brzegowej pasmo wydmy. Przy wejściu do portu oznaczono latarnię morską oraz działa. Zaznaczono kierunki francuskich uderzeń. U dołu przedstawiono Morze Północne oznaczone w trzech językach –

⁵³ E. Goodley, *Kondeusz Wielki*, s. 134–135.

⁵⁴ A. Doedens, L. Mulder, *Tromp*, s. 136–137.

⁵⁵ A. Doedens, *Witte de With*, s. 68–69.

⁵⁶ *Plattegrond van het beleg van Duinkerken door de hertog van Enghien*, 1646, 1649–1652 (Rijksmuseum Amsterdam, sygn. RP-P-OB-81.573, <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.463072>, dostęp 17.01.2023).

łacińskim, francuskim i niderlandzkim. Zobrazowano osiem okrętów wojennych, podpisanych po francusku jako holenderska flota wojenna dowodzona przez admirała Trompa. Trzy okręty od lewej opisano jako jednostki flagowe – wiceadmirała, admirała i kontradmirała. W lewym górnym rogu znajduje się ozdobny kartusz, w którym umieszczono francuskojęzyczny tytuł. W prawym górnym rogu skała („Eschelle de 200 Thoizes”). Plan ma orientację południową. U góry jest południe ku zachodowi (SbW). Perspektywa z morza w kierunku linii brzegowej.

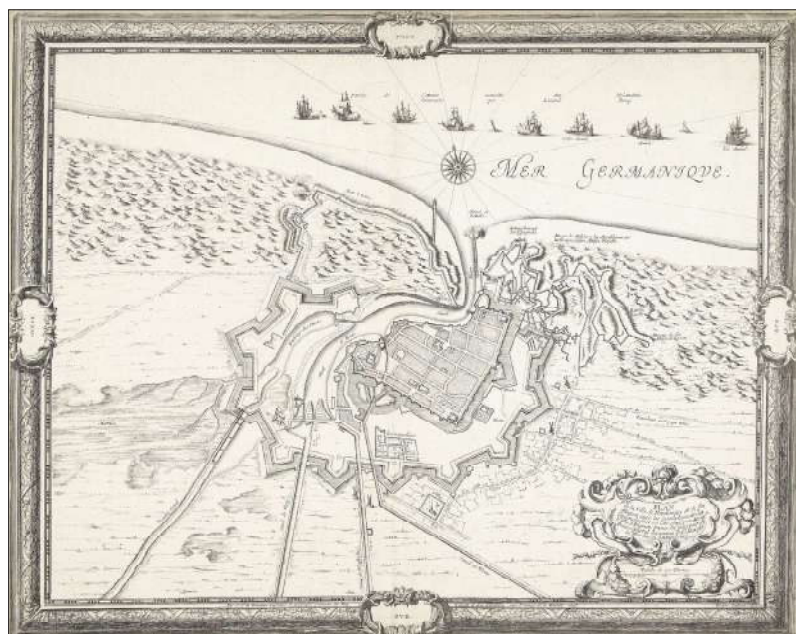
Ryc. 3 Plan oblężenia Dunkierki przez księcia Enghien w 1646 r., wydany przez Johanna Willemsoona Blau'a, datowany na lata 1649–1652 (Rijksmuseum w Amsterdamie)

W zbiorach Rijksmuseum znajduje się także plan nieznanego wydawcy pochodzący z terenów niemieckich, mający dwujęzyczny tytuł – łączy łaciński i niemiecki: *Vera et exacta delineatio civitatis a fortality Duykerckensis, a prae celsissimo duce, de Anguien obsessi, expugnatiq. Ao. MDCXLVI / Belägerung Duykerken Anno 1646*⁵⁷. Datowany jest na lata 1649–1655. Od omówionej wcześniej holenderskiej wersji odróżniają go dwie rzeczy – rozmiar oraz orientacja. Jest znacznie mniejszy – ma wymiary 282 mm (długość) × 309 mm (szerokość) oraz

⁵⁷ *Beleg van Duinkerken*, 1646, 1649–1655 (Rijksmuseum Amsterdam, sygn. RP-P-1909-444, <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.388610>, dostęp 17.01.2023).

orientację północną, a co za tym idzie perspektywę od strony lądu. U góry jest północ ku wschodowi (N_{BE}). Po samym planie Dunkierki i jej fortyfikacji możemy wnioskować, że niemiecki wydawca korzystał z pracy tego samego kartografa, co Blaeu. Zadbął jednak o zmianę pewnych detali, np. holenderskie okręty wojenne zostały przedstawione z boku. Na omówionym wcześniej planie Blaeu'a przedstawiono je w różnych ujęciach, z czego większość od strony rufy. Kartusz umieszczono w prawym dolnym rogu. Nie zamieszczono skali. Od holenderskiej wersji odróżnia go także duża róża kompasowa umieszczona na morzu.

Dzięki trzeciemu zachowanemu w amsterdamskim muzeum zabytkowi z epoki możemy wnioskować, że kartografem, którego pracę wykorzystali wydawcy dwóch poprzednich planów, był Francuz Sébastien Pontault de Beaulieu. Jego dzieło zatytułowane *Plan de la Ville de Dunkerque Et de ses attaques avec les retranchements des Espagnols faits en l'an 1646. Par Monseigneur le Duc d'Anguien, Prince du Sang, Pair de France, General des Armees de la Maiesté en Flanders et Luxembourg* ukazało się drukiem w 1646 roku⁵⁸, a więc w momencie upadku Dunkierki. Wydawcą był Richter. Plan o wymiarach: 494 mm (długość) × 612 mm (szerokość) ma orientację północą. U góry jest

Ryc. 4 Plan oblężenia Dunkierki przez księcia Enghien w 1646 r., wydany przez Richtera w tym samym roku (Rijksmuseum w Amsterdamie)

⁵⁸ *Plattegrond van Duinkerken, belegerd door het Franse leger onder de hertog van Enghien, 1646* (Rijksmuseum Amsterdam, sygn. RP-P-OB-81.571, <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.463044>, dostęp 17.01.2023).

północ ku wschodowi (N_BE). Wszystkie podpisy są wykonane w języku francuskim. Sylwetki holenderskich okrętów są identyczne jak w późniejszym wydaniu niemieckim. Wyraźnie widać, że niemiecki wydawca wzorował się wprost na dziele Beaulieu. Pewną różnicę stanowi występujący na francuskim oryginale pięknie zdobiony kartusz, zawierający tytuł, a poniżej skalę („Eschelle de 200 Thoizes”). Omawiany plan, jako jedyny z trzech wymienionych w niniejszym artykule, zawiera ozdobną ramę, imitującą ramę obrazu, z zaznaczonymi po francusku kierunkami geograficznymi (*nort, sud, est, ovest*). W jej dolnej części znajduje się napis, w którym wymieniono nazwisko kartografa i inżyniera królewskiego Beaulieu, który stworzył plan, a także informacja, że przywileju udzielił król Ludwik XIV.

Do połowy XVII wieku hiszpańscy oraz holenderscy dowódcy i inżynierowie cieszyli się w Europie zasłużonym prestiżem, wynikającym z ich doświadczeń nabytych w czasie działań oblężniczych podczas wojny osiemdziesięcioletniej. Uwarunkowania geograficzne Niderlandów (naturalny system barier rzecznych oraz powiązanych z nimi przeszkód – zalewów, nieużytków), a także gęsta sieć miejska, tworzyły doskonały teatr działań dla wojny oblężniczej. Bitwy, jeżeli do nich dochodziło, rozgrywały się najczęściej pomiędzy armią oblegającą a odsieczą. Oblężenia Harlemu i Ostendy konkurować mogłyby z najbardziej zażartymi epizodami wojen tureckich czy wojny na Półwyspie Iberyjskim z lat 1807–1814 pod względem rozpaczliwej zaciętości, lecz przewyższały je pod względem rzutkiej i pomysłowej waleczności. Oblężenie Dunkierki to jeden z ostatnich epizodów wojny osiemdziesięcioletniej pomiędzy Hiszpanią a Republiką Zjednoczonych Prowincji. Ten obfitujący w działania oblężnicze konflikt podzielić można na dwa wyraźne etapy: 1566–1609 oraz 1621–1648. Pierwszy okres, a więc do zawarcia rozejmu dwunastoletniego, charakteryzował się dużą zażartością, wręcz fanatyzmem toczonych walk, a także dużą innowacyjnością wprowadzonych rozwiązań, zarówno w obronie, jak i w ataku. W okresie po 1621 roku brakowało już tak charakterystycznej dla wcześniejszych lat natarczywości i wynalazczości⁵⁹. Pomiedzy 1572 a 1648 rokiem na terenie dwóch prowincji wchodzących w skład Republiki Zjednoczonych Prowincji, tj. Holandii i Utrechtu, liczba twierdz artyleryjskich wzrosła z jednej do trzynastu, a miast z unowocześnionymi murami – z trzech do czternastu. W należących do Hiszpanii Niderlandach Południowych w 1648 roku było natomiast 28 twierdz artyleryjskich, a 27 miast dokonało gruntownej modernizacji swoich murów⁶⁰.

Wśród dominującej liczby oblężeń twierdz śródlądowych zdarzały się także ciekawe z militarnego punktu widzenia oblężenia twierdz nadmorskich, takich jak Dunkierka, wymagające sprawnego współdziałania marynarki wojennej i wojsk lądowych. Utrata Dunkierki stanowiła bolesny cios dla Hiszpanów.

⁵⁹ Ch. Duffy, *Wojna oblężnicza*, s. 87–150.

⁶⁰ G. Parker, *Armia Flandrii*, s. 46–47.

Uważana była ona bowiem za najlepszy hiszpański port w Niderlandach Południowych. Stanowić ona może przykład perfekcyjnego wykorzystania położenia miasta portowego do działań zaczepnych (aktywność kaprów oraz Armady Flandrii), jak i obronnych. Twierdza w Dunkierce, Fort Mardijk oraz Houten Wambuis tworzyły skuteczny system obronny, będący przykładem wykorzystania uwarunkowań geograficznych (położenie na ważnym morskim szlaku komunikacyjnym, podejście do portu chronione przez liczne mielizny, wydmy utrudniające prowadzenie oblężenia od strony lądu) oraz XVII-wiecznej sztuki inżynieryjnej (fortyfikacje bastionowe). Potencjał gospodarczo-militarny tego portu sprawił, że władcy liczących się w Europie państw byli zainteresowani posiadaniem Dunkierki w orbicie swoich wpływów. W latach pięćdziesiątych XVII wieku przechodziła ona z rąk do rąk, znajdując się w różnych okresach pod panowaniem francuskim, hiszpańskim i angielskim. W 1662 roku przeszła na stałe w ręce króla Ludwika XIV i jego następców. Francuzi, podobnie jak niegdyś Hiszpanie, potrafili wykorzystać potencjał morski Dunkierki. Okręty kaperskie w służbie króla Francji siały postrach na wodach Kanału La Manche i Morza Północnego, a zyski z ich działalności przyczyniały się do wzrostu bogactwa państwa.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Rijksmuseum w Amsterdamie:

- sygn. RP-P-OB-81.551A: [rycina przedstawiająca oblężenie Fort Mardijk], <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.462685> (dostęp 17.01.2023).
- sygn. RP-P-OB-81.551B: Cort verhael Van het Fort Mardyck, Sijn ghelegentheydt, Belegeringhe ende Veroveren, in 't Jaer 1645 / Bref recit touchant Le Fort Mardyck Avec le sit, siege & prise d'iceluy, l'An. 1645, <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.462686> (dostęp 17.01.2023).

Źródła publikowane

L' Honoré Naber S.P., *Het journaal van den luitenant-admiraal Maarten Harpertszoon Tromp, gehouden aan boord van het 's lands schip Amelia in den jaare 1639*, w: *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap*, Utrecht 1931, s. 173–320.

The Journal of Maarten Harpertszoon Tromp, transl. and ed. by C.R. Boxer, Cambridge 1930.

Źródła kartograficzne

- Beleg van Duinkerken*, 1646, 1649–1655 (Rijksmuseum Amsterdam, sygn. RP-P-1909-444, <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.388610>, dostęp 17.01.2023).
- Kaart van de kust bij Duinkerke en van de Vlaamse kust van Walcheren tot Boulogne*, 1631 (Rijksmuseum Amsterdam, sygn. RP-P-OB-81.300, <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.460494>, dostęp 17.01.2023).
- Kaart van de kust bij Duinkerke en van de Vlaamse kust van Walcheren tot Boulogne*, 1631 (Rijksmuseum Amsterdam, sygn. RP-P-OB-81.301, <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.460495>, dostęp 17.01.2023).
- Plattegrond van fort Mardijk*, 1646 (Rijksmuseum Amsterdam, sygn. P-P-OB-81.553, <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.462689>, dostęp 17.01.2023).
- Plattegrond van het beleg van Duinkerken door de hertog van Enghien*, 1646, 1649–1652 (Rijksmuseum Amsterdam, sygn. RP-P-OB-81.573, <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.463072>, dostęp 17.01.2023).
- Plattegrond van Duinkerken, belegerd door het Franse leger onder de hertog van Enghien*, 1646 (Rijksmuseum Amsterdam, sygn. RP-P-OB-81.571, <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.463044>, dostęp 17.01.2023).
- Zeekaart van de kust van Vlaanderen, van Walcheren tot Calais*, 1644–1675 (Rijksmuseum Amsterdam, sygn. RP-P-AO-18-127, <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.694608>, dostęp 17.01.2023).

Literatura

- Alexandrowicz A.W., *Rozwój historyczny fortyfikacji w zarysie*, Toruń 1924.
- Bochenek R.H., *1000 słów o inżynierii i fortyfikacjach*, Warszawa 1989.
- Bruijn J.R., *Varend verleden. De Nederlandse oorlogsvloot in de zeventiende en achttiende eeuw*, Amsterdam 1998.
- Doedens A., *Witte de With 1599–1658. Wereldwijde strijd op zee in de Gouden Eeuw*, Hilversum 2008.
- Doedens A., Mulder L., *Tromp. Het verhaal van een zeeheld*, Baarn 1989.
- Duffy Ch., *Wojna oblężnicza 1494–1660. Twierdze w świecie nowożytnym*, Oświęcim 2020.
- Fuglewicz S., *Ilustrowana historia fortyfikacji*, Warszawa 1991.
- Goodley E., *Kondeusz Wielki. Życie Ludwika II Burbona księcia Condé*, Oświęcim 2016.
- Helmers H., *Cartography, War Correspondence and News Publishing: The Early Career of Nicolaes van Geelkercken, 1610–1630*, w: *News Networks in Early Modern Europe*, ed. by J. Raymond, N. Moxham, Leiden–Boston 2016, s. 350–374.

- Israel J.I., *Dutch Primacy in World Trade 1585–1740*, Oxford 1989.
- Jonge J.C. de, *Geschiedenis ven het Nederlandsche Zeewezen*, d. 1, Haarlem 1858.
- Machowski J., *Piractwo w świetle historii i prawa*, Warszawa 2000.
- [Massini C.], *Historia kościelna czyli zbiór żywotów świętych pańskich w okręgu całego roku (...)*, t. XII: *Życia SS. Pańskich Zawieraiący*, tłum. W. Sierakowski, Kraków 1800.
- Paine L., *Morze i cywilizacja. Morskie dzieje świata*, Warszawa 2022.
- Parker G., *Armia Flandrii i Hiszpańska Droga 1567–1659. Przyczyny hiszpańskich zwycięstw i porażek w Niderlandach*, Oświęcim 2018.
- Pastorek A., *Holenderska flota wojenna 1639–1667. Organizacja i znaczenie*, Zabrze – Tarnowskie Góry 2014.
- Pastorek A., *Bitwa morska pod Downs w 1639 r. – mapa, tekst, ryciny*, w: *Mapa a tekst*, red. B. Konopska, D. Kozłowska, R. Skrycki, Warszawa 2022 (Z Dziejów Kartografii, 24), s. 265–280.
- Prud'homme van Reine R., *Schittering en schandaal. Biografie van Maerten en Cornelis Tromp*, Amsterdam–Antwerpen 2001.
- Stradling R.A., *The Armada of Flanders. Spanish Maritime Policy and European War, 1568–1668*, Cambridge 1992.
- Vrijman L.C., *Kaapvaart en zeerooverij. Uit de geschiedenis der vrije nering in de Lage Landen*, Amsterdam 1938.
- Wieczorkiewicz P.P., *Historia wojen morskich. Wiek żagla*, Londyn 1995.
- Wilson P.H., *Wojna trzydziestoletnia 1618–1648. Tragedia Europy*, Oświęcim 2017.

Dunkirk and Fort-Mardyck in the 1640s on maps from the collection of the Rijksmuseum in Amsterdam

Anna Pastorek

Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej

ORCID 0000-0002-9345-6300

anna_pastorek@wp.pl

Dunkirk was an excellent place for piracy and privateering industry due to its geographical location. In the first half of the 17th century Dunkirk was called “Privateers’ nest”. It played a significant role in the Eighty Years’ War (1568–1648) between Spain and the Republic of the United Provinces. Privateering industry was particularly intense in the years 1621–1646. In the 1640s, the Dutch Republic intensified their actions to eliminate the threat from Dunkirk. It was a difficult task due to the fortifications of the “Privateers’ nest”. The annual blockades of the Dunkirkers’ ports by Dutch navy did not bring the expected results. Only a combined sea and land operation of the Dutch Navy and French troops led to the fall of Dunkirk in 1646. The article is based on Dutch and English literature and the Dutch, French and German maps from the first half of the 17th century from the collection of the Rijksmuseum in Amsterdam. The article discuss geographical and military conditions of the rise, greatness and fall of Dunkirk

Keywords: naval map, 17th Century, Dutch Republic, Spain, Dunkirk, Fort-Mardyck, fortifications
